

Marija Marić

Prilog poznavanju i datiranju trojagodnih naušnica s osvrtom na područje Livanjskog polja

UDK: 904 : 739.2 (497.6 Lištani) "13/14"
739.2.033.5 (497.6 Lištani)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 7. 2009.

Prihvaćeno: 4. 7. 2009.

Marija Marić

Franjevački muzej i galerija Gorica, Livno

BIH, Gorica Livno

Gorička c. b.b.

marija.maric.b@gmail.com

| 199

U tekstu se obrađuju dva para trojagodnih naušnica rađenih u tehnici filigrana i granulacije, nađena u dva groba na srednjovjekovnom groblju u Lištanima, na lokalitetu Podvornice. Uz kratak osvrt na značajke groblja, problematika koja se obrađuje su trojagodne naušnice, njihova rasprostranjenost, te primjerci analogni lištanskim trojagodnim naušnicama. Poseban osvrt dan je na problematiku njihova datiranja, radioničke centre, trgovačke mreže koje su išle preko Livanjskog polja te povijesne okolnosti na području kasnosrednjovjekovnoga Livna. U prilog njihovu datiranju u tekstu su obrađena i dva novčića iz istog sloja grobova, primjeri kasnosrednjovjekovne numizmatike.

Ključne riječi: trojagodne naušnice, Lištani kraj Livna, srednjovjekovno groblje, numizmatika, Ludovik I. Anžuvina

UVOD I ZNAČAJKE GROBLJA

Rezultati višegodišnjih sustavnih arheoloških istraživanja na kompleksnom lokalitetu Podvornice u Lištanima, selu u jugozapadnom dijelu Livanjskog polja, potvrdili su kontinuitet života na ovom lokalitetu od vremena rimske antike i ranoga kršćanstva do kasnoga srednjeg vijeka. Nadalje, u širem kontekstu lokaliteta pratimo naseljavanje od prapovijesti do 16. stoljeća; pritom mislimo na željeznodobnu gradinu iznad lokaliteta, ostatke rimskih kaldrma, povijesne izvore i toponime, te neistražena groblja sa stećcima u neposrednoj blizini, koji su logičan nastavak sahranjivanja s ovog lokaliteta.

Rekonstrukcija cestovnih pravaca pokazuje da je antička cesta prolazila neposredno uz lokalitet, a s njom se poslije poklapao i srednjovjekovni pravac.

Lištani se u stručnoj literaturi spominju kao rimsko naselje i putna stanica, *mansio* Pelva na cesti Salona – Servitium. Sam lokalitet stručnu pozornost dobiva 1981. godine, nakon zaštitnih iskopavanja prilikom rekonstrukcije puta kroz Lištane, na cesti Livno – Grahovo. Tada je slučajno otkrivena kasnoantička presvođena grobnica, pri su uočeni i ostatci arhitekture.

Uzimajući u obzir sve navedene okolnosti, kao i činjenicu da se kasnoantičke presvođene grobnice nalaze u neposrednoj blizini starokršćanskoga sakralnog objekta, u organizaciji Franjevačkog muzeja i galerije Gorica Livno, u ljeto 2001. godine započeta su sustavna arheološka istraživanja lokaliteta Podvornice koja su s prekidima provedena tijekom pet kampanja do 2006. godine, s time da istraživanja još nisu završena.¹ Istraživanja su otkrila brojnu i raznovrsnu arheološku građu iz različitih razdoblja. Od ostalog izvornog materijala, od ukupno 195 istraženih grobova starohrvatskoga i kasnosrednjovjekovnoga groblja,² 60 ih je s nalazima, a situacija na terenu ukazuje na širenje i daljnju potrebu istraživanja groblja, kao uostalom i cijelog lokaliteta. Nas u ovom radu ponajprije zanimaju dva para trojagodnih naušnica, nađenih u grobovima G-44 i G-65, a u kontekstu njihova datiranja i dva novčića, koja, doduše, nisu nađena u istim grobovima kao zatvorena cjelina, ali jesu u istom horizontu grobova.

Naušnicama ovoga tipa, s tri jagode na karici, u znanstvenoj je arheološkoj literaturi do sada posvećena relativno velika pozornost, a stručno se raspravljalo i o njihovu datiranju.

Na ovaj način, nadamo se, pridonosimo toj problematici, posebno ako se uzme u obzir da je Livanjsko polje u tom pogledu arheološki relativno neistraženo područje. Nedovoljno se i sporadično osvrtao na srednjovjekovna razdoblja na području Livanjskog polja, te na odnose sa susjednim dalmatinskim područjem, sve u nedostatku materijalnih dokaza. Uz arheološku neistraženost ne smijemo zanemariti ključnu ulogu društvenopolitičkih prilika u prošlim vremenima. Stoga smatramo da je kontinuirano iznošenje novih nalaza s ovog područja prijeko potrebno, kao što je, isto tako, opravdano i izdvajanje trojagodnih naušnica iz konteksta cijeloga groblja. Trojagodne naušnice na Livanjskom polju do sada su nađene na srednjovjekovnom groblju u Grborezima³ te na lokalitetu Glavica–Podgradina u Buškom blatu,⁴ te sada, uz najnovije nalaze, možda možemo razmišljati i o regionalnim osobitostima.

Groblje je jednoslojno, s vodoravnom stratigrafijom pružanja uz pojedinačne slučajeve preslojavanja (sl. 1); nastalo je iznad ruševina južne bazilike ranokršćanskoga kompleksa, o čijem nasilnom rušenju svjedoče tragovi paljenja kao i velika usitnjenost ulomaka crkvenog namještaja. Očito je da su srednjovjekovni ukopi u većem obujmu uništili ostatke ranokršćanske arhitekture.⁵ O cijelom lokalitetu govorimo kao

3 Bešlagić 1964, str. 69–76, T. XVII, sl. 6,7; T. XXIII, sl. 1–4; T. XXVI, sl. 1–5; T. XXVII, sl. 1–4.

4 Miletić 1982, str. 133.

5 S obje strane ceste, koja je već ranije presjekla lokalitet, nalaze se arheološki ostatci dvije ranokršćanske bazilike orijentirane u smjeru istok–zapad. Na južnom dijelu lokaliteta otkriveni su ostatci bazilike, od koje su očuvani temelji polukružne oltarske apside i južnog zida te fragmenti zida sjeverne bočne prostorije u sklopu koje je ovalni krsni zdenac. Uz njezin južni zid otkriveni su ostatci zidane presvođene grobnice najvjerojatnije građene istodobno s bazilikom. Na sjevernom dijelu lokaliteta, uz ranije otkrivenu presvođenu grobnicu, nađen je dio temelja ranokršćanske bazilike, koju smo označili kao sjevernu. Otkriven je njezin središnji uzdužni prostor s polukružnom apsidom i sjevernim zidom, dok je južni dio pokriven asfaltiranom cestom. Uz sjevernu stranu prislonjena je manja pravougaona grobna memorija s apsidom, ispod čije podnice je presvođena zidana grobna memorija s dvije klupice, gdje su nađeni ostatci pokojnika.

Objekt južne bazilike razoren je najkasnije krajem 6. ili početkom 7. st., a možda i ranije s obzirom na, kako smo pretpostavili, nešto mlađi objekt sjeverne bazilike te

1 Uz autoricu od arheologa su povremeno ili stalno sudjelovali arheolozi Angela Tabak, Branka Milošević, Mirela Glibota, Rozana Ivković, Silvana Čobanov, Darko Periša, Ljubomir Gudelj, Ante Jurčević i Hrvoje Vuletić.

2 Grobovi sa dva ukopa ili više njih označavani su jednim brojem, pa bi, uzimajući u obzir tu činjenicu, broj do sada istraženih ukopa bio veći.



Slika 1: Dio istraženih grobova na lokalitetu Podvornice u Lištanima (foto: Marija Marić)

o višeslojnom lokalitetu, s okomitom i vodoravnom stratigrafijom. Groblje je kompleksno, s dugotrajnim ukapanjem. Sukladno stratigrafskim odnosima, vremensko–kulturene faze groblja te njegovo širenje možemo definirati isključivo na osnovi međusobnih odnosa u vodoravnoj stratigrafiji, što svjedoči da nije bilo diskontinuiteta u korištenju groblja. Arheološko–stratigrafska slika prema do sada dobivenim preliminarnim rezultatima i relativnoj kronologiji prema rasporedu nalaza iz grobova, pokazuje stariji i mlađi horizont ukapanja; točnije, prema nalazima za sada možemo dokumentirati tri faze. Prva faza obilježena je jednojagodnim naušnicama, karičicama te karičicama s koljencima od uvijene žice; duga faza, 12. i 13. st., obilježena je naroskanim karičicama, te karičicama s tri granulirana koljenca; kasnosrednjovjekovnu fazu obilježavaju trojagodne naušnice i numizmatički nalazi, karakteristični samo za ovu fazu ukapanja. To nisu jedini nalazi, ali na ovome mjestu ne upuštamo se u potanju analizu groblja. Također, ne možemo se upuštati ni u parceliranje i određivanje granica groblja ili pojedinih faza ukapanja. Tek ukazujemo na važnost stratigrafsko–kronoloških odnosa kao ključan element u obradi i analizi groblja s dugim traja-

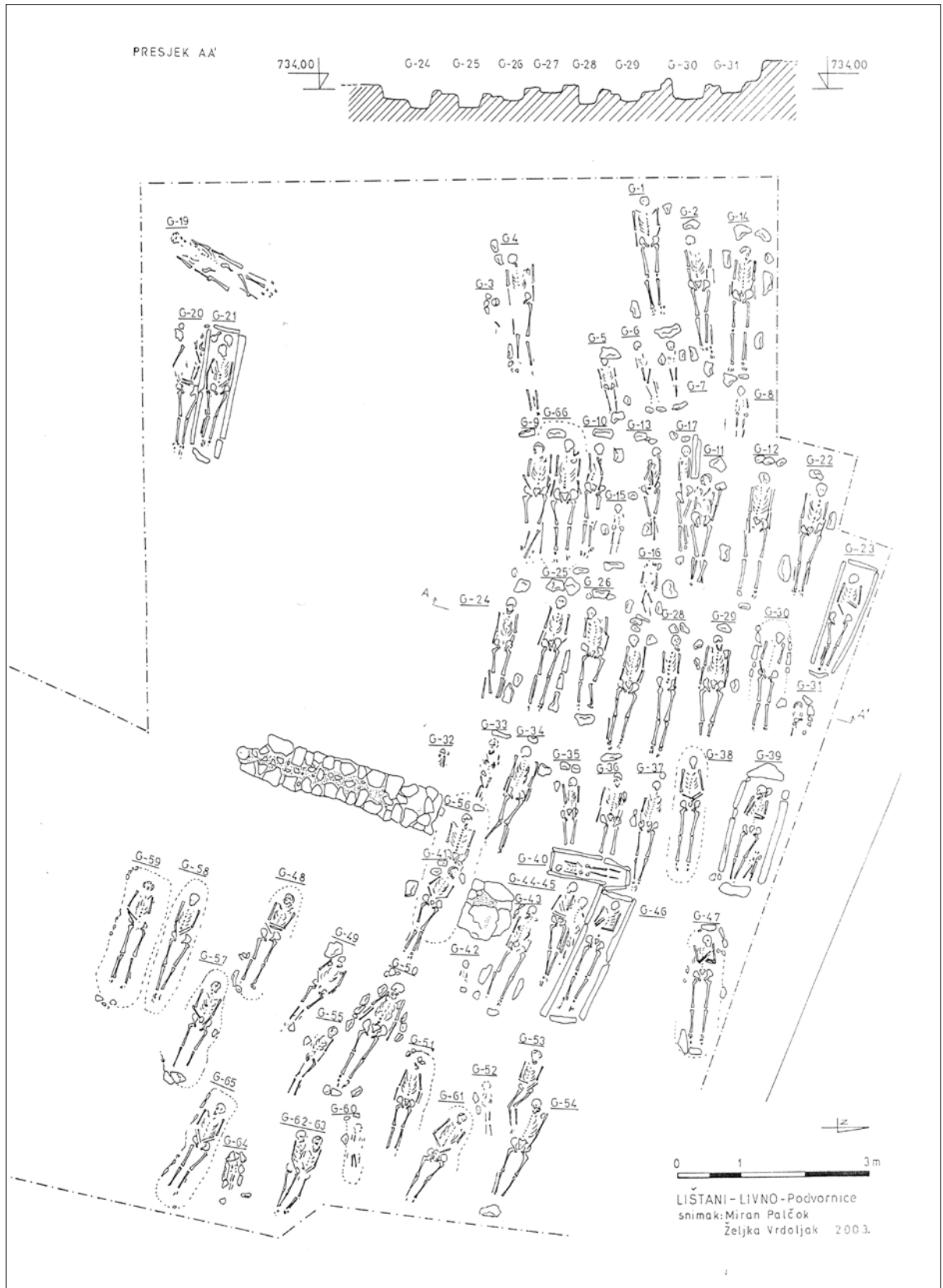
njem ukopa poput ovoga u Lištanima. Istodobni nalazi javljaju se na međusobno odvojenim parcelama u groblju, pri čemu možemo utvrditi proces prostornog razvoja groblja u kontinuitetu, a nalazi nakita i numizmatike služe nam kao kronološke odrednice.⁶ U ovoj fazi, još neistraženog lokaliteta i malog uzorka različitih nakitnih oblika, za sada se ne upuštamo u takvu analizu.

Utvrđeno je kako se groblje u redovima pružalo od zapada prema istoku. U starijem horizontu uobičajena orijentacija polaganja pokojnika u grob bila je zapad–istok, s glavom na zapadu i nogama na istoku, uz uobičajena odstupanja (sl. 2). Poslije, kako se groblje širilo prema istoku i jugu, dolazi do sve većih odstupanja od redova, kao i uobičajene orijentacije, za sve veće otklone prema jugu. Otkrivena je i manja skupina grobova orijentiranih u smjeru jug–sjever, s glavom na jugu i nogama pruženim prema sjeveru. Izdvajaju se kao posebna skupina starijeg horizonta, što je evidentno kod grobnih nalaza; ipak, za sada ni na osnovi nalaza ne možemo utvrditi o kakvoj grupaciji ljudi bi se radilo, iako je isti slučaj već zabilježen na Livanjskom polju.⁷ Ukopi u zemljanoj jami, oko ko-

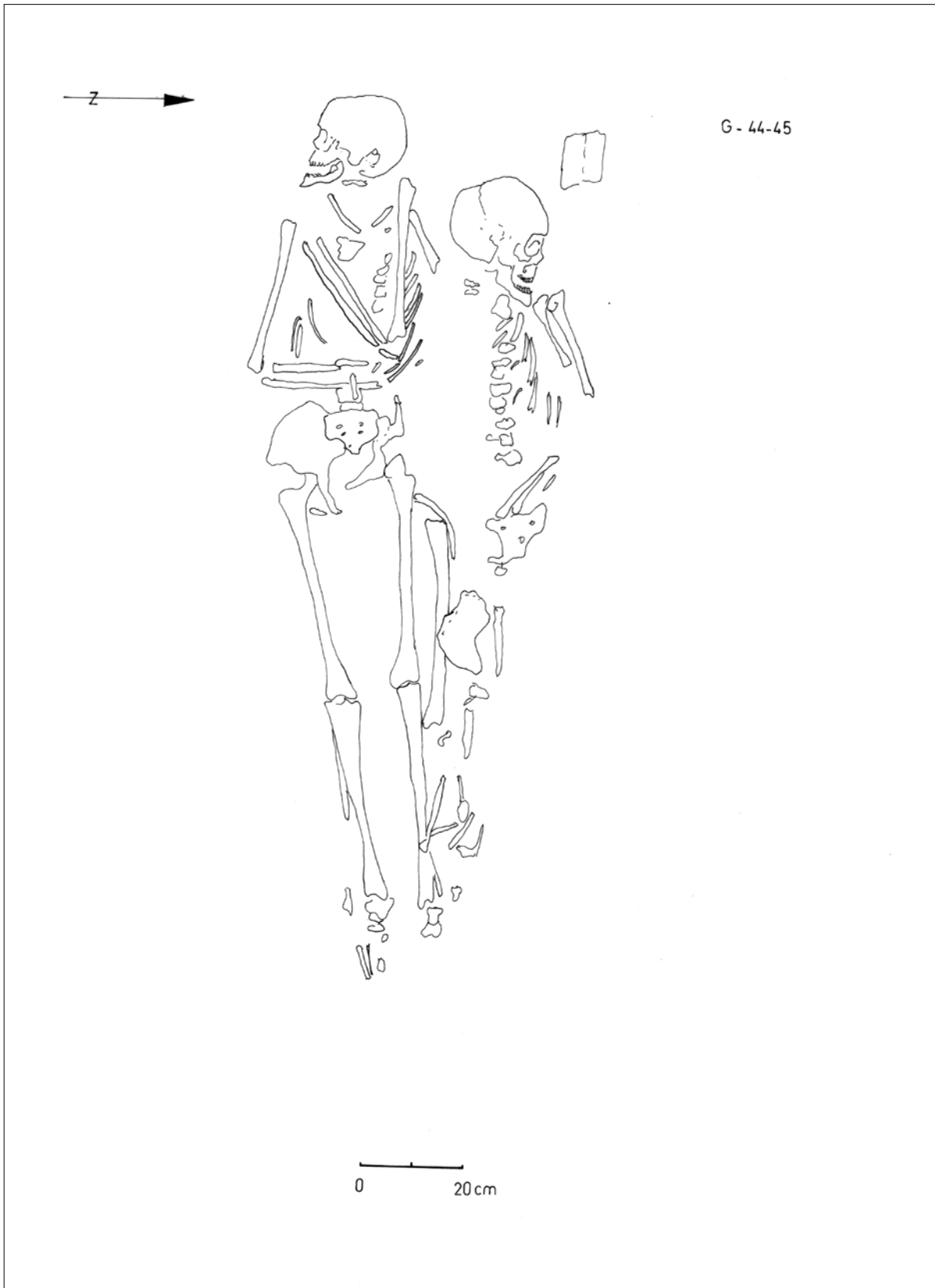
činjenicu da se srednjovjekovni grobovi nalaze unutar, uokolo te iznad temeljnih zidina južne ranokršćanske bazilike, dok ostatci sjeverne bazilike ujedno predstavljaju i granicu srednjovjekovnoga groblja.

6 Ovoj se temi u analizi groblja više posvetio T. Burić (Burić 2002, str. 321–336).

7 Takva je situacija u nekoliko slučajeva zabilježena i u Grborezima, uz konstataciju da se prema nalazima radi o starijem horizontu grobova u odnosu na one s kasnosrednjovjekovnim materijalom (Bešliagić 1964, str. 57).



Slika 2: Plan groblja s grobovima istraženim u kampanji 2003. (crtež: Željka Markov, Miran Palčok)



Slika 3: Crtež groba br. 44 (crtež: Željka Markov)



Slika 4: Naušnice in situ u grobu br. 44 (foto: Marija Marić)

jih je djelomično raspoređeno amorfnu kamenje, najbrojniji su na ovom groblju; osim tog načina ukapanja zastupljeni su i grobovi s grobnom arhitekturom, obloženi okomito usađenim pločama od vapnenca, od kojih dio ima pokrovne ploče. Do sada smo u dva slučaja imali i ukop sa stećcima, u obliku neobrađenih monolitnih ploča, položenih iznad grobne konstrukcije. Kosturi su položeni na leđa, prevladavaju ukopi s rukama pruženim uz tijelo, posebno u zapadnom i sjeverozapadnom dijelu groblja, gdje su brojniji zastupljeni ukopi starijeg horizonta. U istočnom i jugoistočnom dijelu groblja, s prevladavajućim mlađim horizontom ukapanja, u sve većem broju su zastupljeni ukopi s rukama položenim na karlicu, trbuh ili prsa; izražena je i tendencija podizanja ruku.

Groblje u Lištanima ima sve značajke naseobinskoga groblja s ukopima muškaraca, žena i djece. Egzistira u vrijeme kada se starosjedilačko hrvatsko stanovništvo ukapa na grobljima uz župne crkve. Općenito, na prijelazu 11. i 12. st. prestaje ukapanje u grobljima na redove bez crkvenog objekta, ali u Lištanima nismo zamijetili tragove srednjovjekovnoga crkvenog objekta, osim uz pretpostavku da je u nekom razdoblju srednjeg vijeka sjeverni objekt ranokršćanskog kompleksa bio korišten

u sakralne svrhe. Glavni argument za tu pretpostavku je granica srednjovjekovnoga groblja koja ide do temelja navedenog objekta, što znači da je objekt u svakom slučaju bio dobrim dijelom sačuvan. Tradicija i kontinuitet sakralnog na ovom su lokalitetu očividni.

Uz nakit nađen u grobovima, od kojeg su najzastupljenije naušnice i prstenje, prisutne su i aplike, pršljenovi, noževi, ostruge, itd., ali u daleko manjem broju. Uglavnom se radi o standardnom materijalu starohrvatske i kasnosrednjovjekovne kulture. Većim dijelom se radi o nalazima iz zatvorenih grobnih cjelina, a sporadično o nalazima iz zapuna u grobu.

OPIS PREDMETA

Grob br. 44: Grob je orijentiran u smjeru zapad–istok. Ukop je u običnoj zemljanoj jami. Ukopan je jedan pokojnik s rukama položenim na prsa (sl. 3). Prema rezultatima antropološke analize radi se o ženskoj osobi; doživljena starost u trenutku smrti procijenjena je na 25 do 30 godina.⁸ S obje strane lubanje nađena je po jedna trojagodna naušnica (sl. 4).⁹

⁸ Šlaus 2004, str. 37.

⁹ Nakit je nađen prislonjen uz lubanju, na visini ušiju pokojnice, pa pretpostavljamo da su naušnice nošene pro-



Slika 5a i b: Naušnice iz groba br. 44 (foto: Damir Doračić)



Slika 7a i b: Naušnice iz groba br. 65 (foto: Damir Doračić)

U grobu nije bilo drugih nalaza.

1) Desna, inv. br. 5838, dim. 3,1 × 2,9 cm; materijal: bronca, kositrenje, filigran apliciran na jagodu.

2) Lijeva, inv. br. 5837, dim. 3,2 × 3 cm; materijal: bronca, kositrenje, filigran apliciran na jagodu.

Karičica je ovalna oblika, kružnog presjeka, jedan od krajeva savijen je u ušicu, a drugi u petlju, koja se u nju udijevala. Na karičicu su nataknete tri istovjetne jagode. Svaka od jagoda sastavljena je od dviju međusobno spojenih kalota, na čijem je spoju plastično rebro, a površina je ukrašena višelatničnim rozetama od aplicirane filigranske žice. Broj rozeta varira od sedam do devet. Na karici između jagoda i iza jedne od krajnjih jagoda namotana je filigranska žica (sl. 5 a i b).

Grob br. 65: Grob je orijentiran u smjeru zapad–istok s odstupanjem prema jugu. Ukop je u običnoj zemljanoj jami ovalna oblika. Ukopan je jedan pokojnik s rukama prekrženim na trbuhu (sl. 6). Prema rezultatima antropološke analize radi se o muškoj osobi; doživljena starost u trenutku smrti procijenjena je na 40 do 45 godina.¹⁰

S obje strane ispod lubanje nađena je po jedna trojagodna naušnica (sljepoočnica). U grobu nije bilo drugih nalaza.

ušnica (sljepoočnica). U grobu nije bilo drugih nalaza.

1) Desna, inv. br. 5858, dim. 3 × 3 cm; materijal: srebro, filigran, granulacija (aplicirani na jagodu).

Karičica je ovalna oblika, kružnog presjeka, jedan od krajeva savijen je u ušicu, a drugi u petlju, koja se u nju udijevala. Na karičicu su nataknete tri istovjetne jagode. Svaka od jagoda sastavljena je od dviju međusobno spojenih kalota. Površina jagoda ukrašena je osmerolatičnim rozetama od aplicirane upletene filigranske žice, te granuliranim zrcnicima unutar svake latice. Na karici između jagoda namotana je upletena filigranska žica; filigranskom žicom omotan je i prostor iza krajnjih jagoda.

2) Lijeva, inv. br. 5859, dim. 2,4 × 3,3 cm; materijal: srebro, filigran, granulacija (aplicirani na jagodu)

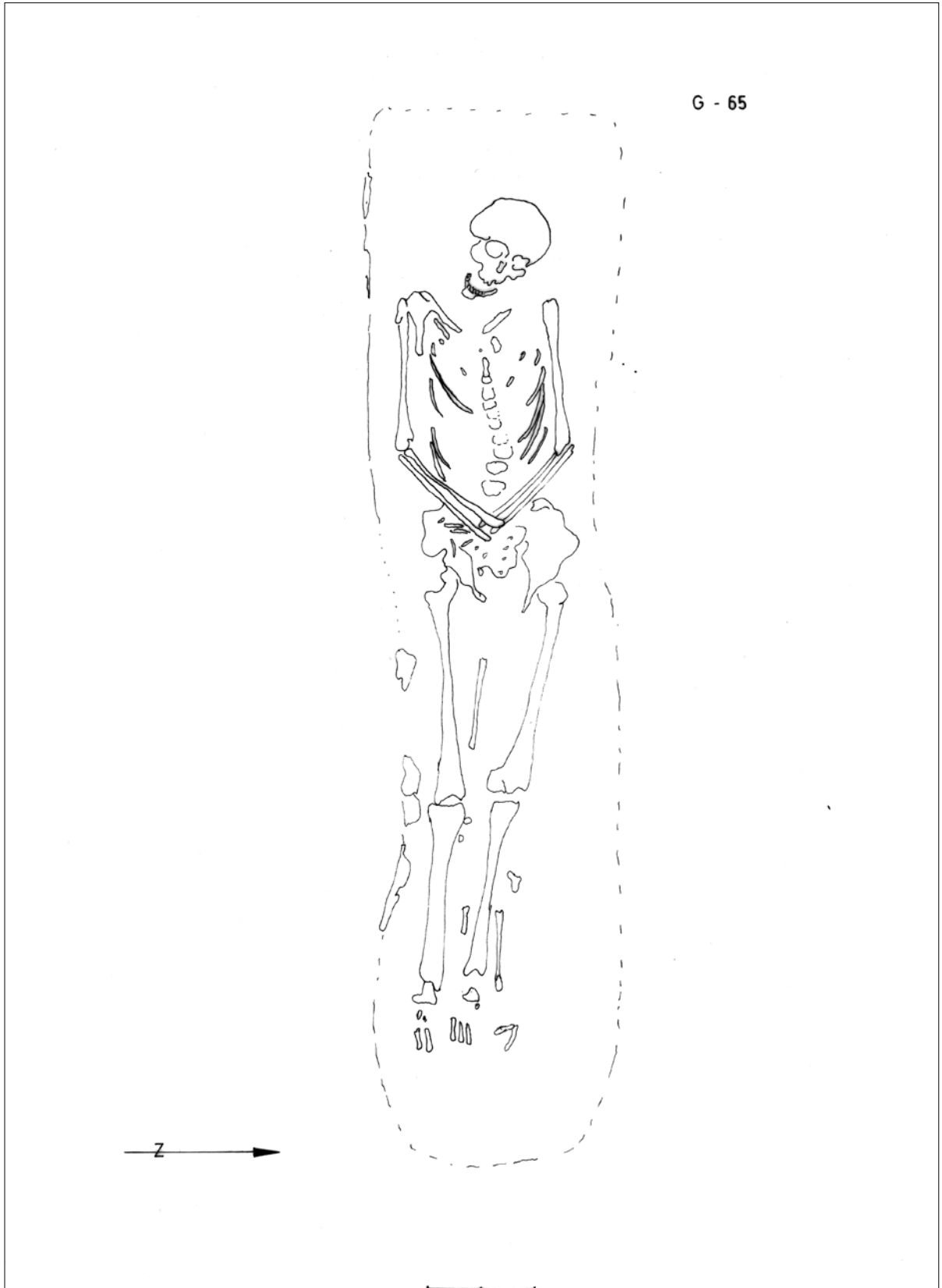
Naušnica je istog tipa, jedna ukrasna jagoda nedostaje, no zamijećeni su njezini ostatci na mjestu gdje se nalazila. Na jagode su aplicirane šesterolatične rozete.

Oba groba (G–44 i G–65) u kojima su nađene naušnice istražena su u drugoj kampanji sustavnih arheoloških iskopavanja, u ljeto 2003. godine.¹¹

vučene kroz rupicu na uhu.

¹⁰ Šlaus 2004, str. 58.

¹¹ Uz voditeljicu i autoricu ovih redaka u iskopavanjima su sudjelovali arheolozi Angela Tabak, Mirela Kujundžić i Ljubomir Gudelj. U izradi dokumentacije sudjelovali su



Slika 6: Crtež groba br. 65 (crtež: Željka Markov)

Kod oba para naušnica korišten je osnovni motiv višelatične rozete u skromnijoj i raskošnijoj inačici. Za razliku od jednostavnije inačice iz G-44, po materijalu i izradi, kod naušnica iz G-65 motiv rozete izveden je srebrnom, tordirano uvijenom filigranskom žicom, nadopunjenom granuliranim zrcima (sl. 7 a i b). Ovakve osobitosti idu u prilog radioničkoj kreativnosti od jednostavnih oblika ka složenijima i razigranijima, te obratno, prema apstraktnoj jednostavnosti. Jedna od pretpostavki je isto radioničko ishodište, prilagođeno zahtjevima, mogućnostima ili ukusima naručioca. Kako se groblje proteže od zapada prema istoku, par naušnica iz G-44 su po svemu sudeći prve dospjele u zemlju, izradom i materijalom su skromnije, ali se ne želimo upuštati u nagađanja koje su od ova dva para ranije proizvedene. U oba slučaja radi se o zatvorenim grobnim cjelinama, nalazi pripadaju pokojniku i u grob su dospjeli istodobno s pokojnikom. Pri datiranju predmeta, međutim, moramo uvijek uzeti u obzir da predmet može biti manje ili više stariji od vremena polaganja u grob.

Općenito, naušnice s tri jednake jagode (kijevski tip) variraju od jednostavnih do vrlo kićenih, rađene su u različitim tehnikama, što je omogućavalo brojne ukrasne motive i zaista različite i brojne inačice istoga tipa. Na primjeru trojagodnih naušnica zlatarska kreativnost pokazala se u punom sjaju, kao ni kod jednog drugog tipa naušnica. Gotovo svaki par nađen na kasnosrednjovjekovnim grobljima odlikuje se jedinstvenošću; osnovni se motivi ponavljaju, ali se razrađuju do najsitnijih pojedinosti. Uglavnom su izrađivane od srebra, katkad su i pozlačene, a u našem slučaju radi se o relativno rijetkom primjerku od bronce. Gotovo redovito se nalaze u ženskim grobovima, ali u Lištanima je jedan par nađen u grobu s ukopom muške osobe (G-65); vjerojatno su nošene kao sljepoočnicarke, jer su nađene ispod lubanje. Sličnu situaciju imamo i u Grborezima, gdje je u grobu s ukopom muškarca nađen par trojagodnih naušnica.¹²

Unatoč određenoj unikatnosti pojedinačnih primjeraka, rađene su i podjele trojagodnih naušnica prema tipovima. Bešlagić je naušnice iz Grboreza podijelio u nekoliko inačica; naši primjerci najbliže analogije imaju u inačici br. 4, koju autor navodi kao rijetko zastupljenu, bez potpunih analogija na drugim lokalitetima. Jakšić ih svrstava u šest osnovnih tipova na osnovi načina formiranja jagoda, izvodeći iz svakog tipa nekoliko inačica.¹³ Prema navedenoj tipolo-

giji naušnice iz lištanskoga groba G-65 pripadale bi jednoj od inačica tipa A,¹⁴ dok za naušnice iz G-44 nema izravnih analogija. S obzirom na raznolikost i kreativnost razrađenu do najsitnijih pojedinosti, ne smatramo nužnim svrstavati trojagodne naušnice prema tipologiji, osobito stoga što tipološka podjela nije prijeko potrebna za kronološko određivanje, barem kako se to do sada čini.

PODRUČJE RASPROSTRANJENOSTI I NAJBЛИŽE ANALOGIJE

Bliže analogije našim primjercima prema tehnici i motivu ukrašavanja, odnosno apliciranja filigranske žice u obliku višelatične rozete, te granuliranih zrnaca, nalazimo na nekoliko lokaliteta. Dok raskošnije naušnice iz G-65 imaju veći broj analogija na grobljima susjedne Dalmacije, naušnice iz G-44 s apliciranim laticama od glatke filigranske žice predstavljaju rijetku inačicu, posebno kad se uzme u obzir da se radi o brončanom primjerku, jer su upravo srebrne naušnice najbrojnije zastupljene kod naušnica trojagodnog tipa. Jedan od rijetkih primjeraka tipa lištanskih iz G-44 nađen je u grobu na lokalitetu Glavica-Podgradina (Buško blato kraj Livna); ukrašene su istim motivom u tehnici filigrana, ali, za razliku od lištanskih, izrađene su od srebra.¹⁵ Na istom lokalitetu nađene su i naušnice slične našem drugom paru, ali su prilično oštećene.¹⁶ Na groblju u Koprivnu – Ograda Jakova Nazlića (općina Dugopolje), nađene su naušnice slične lištanskome prvom paru, ali i u ovom slučaju od srebra.¹⁷ Također, na groblju Bukorovića podvornica (Biskupija kod Knina) nađen je ulomak srebrne sljepoočnicarke s jednom jagodom čija je površina ukrašena višelatičnom rozetom od filigranske žice s plastičnim rebrom na spoju polutki.¹⁸ Kako je pronađen samo ulomak, nije mi poznato postoji li mogućnost da se ipak radi o ostatku trojagodne naušnice-sljepoočnicarke, što bi u tom slučaju značilo analogiju s naušnicama iz G-44.

Najbrojnije i najbliže analogije s naušnicama iz G-65 nalazimo na groblju kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici, gdje se motiv upletene filigranske žice u kombinaciji s granuliranim zrcima javlja u različitim inačicama, više ili manje istovjetnima s lištanskim;

Željka Markov i Miran Palčok. Na iskopu je radilo šest radnika.

12 Bešlagić 1964, str. 35, 69.

13 Jakšić 1983, str. 50.

14 Jakšić 1983, str. 53, T. II, sl. 3.

15 Miletić 1982, str. 133, T. XV, 37; T.XVI, 37.

16 Miletić 1982, str. 130, T. XV, 6.

17 Gjurašin 2005, str.172–173, sl. 18, G-1, G-4.

18 Petrinec 2005, str. 176, T. V, 10.



Slika 8a i b: Novčić Antonija I. Gaetana (foto: Marko Rogošić)

zapravo, radi se o nijansama.¹⁹ Također, osnovni motiv s višelatičnom rozetom čest je kod naušnica izrađenih u tehnici perforacije. Isti motiv javlja se u različitim inačicama među brojno zastupljenim trojagodnim naušnicama iz Grboreza; ipak, tek jedan par možemo navesti kao bližu analogiju s lištanskim.²⁰

Brojnost i rasprostranjenost svjedoči o trojagodnim naušnicama kao iznimno omiljenom nakitu, na što ćemo se kratko osvrnuti.

Osim na središnjem području srednjovjekovne hrvatske države, gdje su najbrojnije zastupljene, trojagodne naušnice i sljepoočničarke nalaze se i na području Like, primorske Hrvatske, Hercegovine, srednje i zapadne Bosne. Također, očito je da iste oblike nalazimo u dalmatinskim komunama, Splitu, Šibeniku i Zadru, kao i u njihovu zaleđu.

Nađene su na groblju kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici,²¹ gdje prema brojnosti predstavljaju glavno obilježje ovoga groblja, na brdu Spas,²² u Uzdolju²³ i Biskupiji kraj Knina,²⁴ na Crkvinu u Koljanima Gornjim,²⁵ u Maljkovu, gdje su također glavno obilježje groblja,²⁶ u Brnazama kraj Sinja,²⁷ u Koprivnu i Vučipolju (Dugopolje), kao prevladavajući nakitni oblik,²⁸ kod crkve sv. Mihovila u Prološcu Donjem,²⁹ u Bisku,³⁰ te na bibriskim srednjovjekovnim grobljima Tjeme, Dol i Groblje.³¹ Također, nalazimo ih kod crkve sv. Niko-

le u Solinu,³² na Greblju u Kučićima kraj Omiša,³³ na groblju u Putalju³⁴ te uz crkvu sv. Marije u Poselju na otoku Visu.³⁵

Na šibenskome području trojagodne naušnice u tehnici filigrana i granulacije nađene su na groblju sv. Lovre u Donjem polju,³⁶ na lokalitetu Šematorij (Danilo) te u samom Šibeniku na lokalitetu Gospa vanka Grada.³⁷

Na zadarskome području zabilježene su na položaju Crkvina u Galovcu kraj Zadra,³⁸ na srednjovjekovnome groblju u sklopu župne crkve u Ninu,³⁹ u Polači,⁴⁰ na Begovači u Biljanima Donjim,⁴¹ Starigradu Paklenici,⁴² kod crkve sv. Petra na Kuli Atlagića kraj Benkovca⁴³ te u ostavi iz Pridrage.⁴⁴

U Hrvatskome primorju zabilježene su u Crikvenici te na području Like u Ličkom Lešću Donjem⁴⁵ i u ostavi na Lipovoj glavici.⁴⁶

Arheološka istraživanja potvrdila su i sve veću učestalost trojagodnih naušnica na području panonske Hrvatske, premda u drugačijim i specifičnijim inačicama, te u daleko manjem broju. Na području sjeverne Hrvatske utvrđeno je nekoliko osnovnih tipova trojagodnih sljepoočničarki, koje se međusobno razlikuju, tako da gotovo svaki par predstavlja zasebni tip. Nađene su na srednjovjekovnome groblju u Đako-

19 Petrinc 1996, str. 12, 15, 68, 84, 88, 92.

20 Bešlagić 1964, str. 50, T. XXXI, 3.

21 Jakšić 1996, str. 139–172.

22 Jelovina 1991, str. 210, T. XII, 3, 4.

23 Gudelj 2005, str. 59, T. 4.

24 Petrinc 2005, str. 202.

25 Jurčević 2008, str. 143–144.

26 Jelovina 1960, str. 261–263, T. I, T. II.

27 Gunjača 1955, str. 125–126.

28 Gjurašin 2007, str. 22–23, 27–28, 42–45.

29 Gudelj 2006, str. 65, 118–119, 127.

30 Milošević 1991, str. 36.

31 Zekan 1987, str. 49, 59–61, 63.

32 Jurić 1993, T. I. 2, 3.

33 Delonga 2000, str. 75.

34 Burić 2001, str. 234–237, T. V, T. VI, T. VIII, T. X, T. XII.

35 Piteša 2005, str. 227.

36 Krnčević 1998, str. 210.

37 Krnčević, Pavičić 2002, str. 341.

38 Belošević 1990, str. 237; 1997, str. 304, T. 15.

39 Jurić 2002, str. 300.

40 Jurić 2002, str. 308, sl. 8/15.

41 Jakšić 1989, str. 415, T. V, VI.

42 Jurić 2000, str. 87–90.

43 Petrinc 2000, str. 224.

44 Jakšić 1984, str. 332 (112).

45 Ercegović 1960, str. 246, 250, T. VIII, 27.

46 Jakšić 1984, str. 332 (112).



Slika 9: Grob br. 161 s popločanim pokrovom, koji presijeca raniji ukop (foto: Marija Marić)

vu (župna crkva), ukrašene filigranom i granulacijom, zatim u Kloštru Podravskom, Baranji, Stenjevcu⁴⁷ i Novim Banovcima.⁴⁸

Na području Bosne i Hercegovine trojagodne naušnice, analogne onima s područja Dalmacije, otkrivene su na nekoliko lokaliteta: Ališići (Sanski Most), Makljenovac, Crkvenica (Doboj), Čipuljić (Bugojno), Gornja Bijela, Podhum (Konjic), Milhaljevići (Rajlovac), Mogorjelo (Čapljina), Olovo, Sjeversko (Glasinac), Usora, Prisoje (Duvno),⁴⁹ a s posebnom koncentracijom na području Livanjskog polja (Grborezi, Buško blato–Podgradina, Lištani), s više od 40 do sada nađenih primjeraka. Uzme li se u obzir i neistraženost srednjovjekovnih groblja, očito je da su daleko više zastupljene nego na svim ostalim navedenim lokalitetima u Bosni i Hercegovini, što nije neobično s obzirom na povijesnu integriranost u srednjovjekovnu hrvatsku državu, kao i blizinu Dalmacije. Možemo ustvrditi da su na Livanjskom polju bile iznimno omiljene.

DATIRANJE

O datiranju trojagodnih naušnica vodile su se burne polemike, kao ni o jednome drugom nakitnom obliku.

47 Filipec 2003, str. 561–562.

48 Vinski 1949, str. 29, T. VIII, sl. 56.

49 Miletić 1963, str. 167–168; Čremošnik 1951, str. 261–262.

Razlog može biti u njihovoj rasprostranjenosti, specifičnosti izrade te u raznolikosti koja je izrodila brojne inačice tog tipa naušnica. Moramo imati na umu da se kod datiranja bilo kojeg nakitnog oblika povodimo i za stilskim osobinama određenog razdoblja. Stil razdoblja određivao je izradu i način ukrašavanja, a iz učestalosti pojavljivanja i brojnosti određenog nakitnog oblika iščitavamo raspon njegove proizvodnje i uporabe. Također, određeni oblici ostaju u uporabi i nakon što se prestaju proizvoditi, no tada je primjetno opadanje u brojnosti i učestalosti pojavljivanja. Stil određenog razdoblja se, čini se, najviše odrazio na izradu trojagodnih naušnica, na što ćemo se osvrnuti nešto kasnije.

Trojagodne naušnice različito su se datirale, od 9. st. pa do kasnoga srednjeg vijeka; u starijoj stručnoj literaturi smatrale su se proizvodom domaćih zlatarskih radionica iz vremena narodne dinastije. S vremenom, na osnovi novih otkrića i argumenata taj stav se općenito u stručnim krugovima mijenja. Za datiranje filigranski ukrašenih trojagodnih naušnica, kakve obrađujemo u ovom radu, bio je presudan nalaz iz Brnaza, gdje je par naušnica nađen u grobu s novcem Ludovika I. Anžuvina (1342.–1382.). Gunjača ih na osnovi tog nalaza datira u 14., najranije u 13. st., odbacivši raniju dataciju od 9. do 10. st.,⁵⁰ pozornost je usmjerena i na lik žene s trojagodnim naušnicama na konzoli zvonika sv. Duje u Splitu iz 14. st.⁵¹ U novijoj stručnoj literaturi uglavnom se datiraju od 13. do 15. st., s težištem na 14. st., s obzirom na nalaze datirane novcem Ludovika Anžuvina, uz pretpostavku da su se nosile i čuvale i u 16. stoljeću.⁵² Trojagodnim naušnicama najopširnije se bavio N. Jakšić, koji drži da se ne pojavljuju prije kraja 13. st., a groblja na kojima ih nalazimo uz ranije datirane starohrvatske naušnice su kompleksnog karaktera i traju tijekom duljega razdoblja. Iako ih, na osnovi analize horizontalne stratigrafije u Grborezima i Maljkovu, datira u 13. i 14. st., izdvajajući ih od ostalih tipova naušnica hrvatsko-dalmatinske nakitne skupine,⁵³ poslije ih, na osnovi prostorne slike kasnosrednjovjekovnoga sloja s troja-

50 Gunjača 1955, str. 132.; sljepoočničarke s tri glatke jagode opravdano se datiraju u ranije razdoblje, 10. i 11. st. Usporedi: Petrinc 2005, str. 201–202.

51 Vinski 1949, str. 132.

52 Za datiranje usporedi: Belošević 1990, str. 237; 1993, str. 135–136; 1997, str. 304; Krnčević 1998, str. 217; Krnčević, Pavičić 2002, str. 341; Piteša 2005, str. 227; Petrinc 2005, str. 202, 206; Jurić 1987, str. 278; 1992, str. 141; 1993, str. 173; Burić 2001, str. 249; Zekan 1996, str. 52; Delonga 2000, str. 75; Gjurašin 2007, str. 19, 22–23.

53 Jakšić 1983, str. 68, 70.



Slika 10a i b: Novčić Ludovika I. Anžuvince (foto: Marko Rogošić)

godnim naušnicama na groblju kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici, datira u vrijeme od sredine 14. do sredine 15. stoljeća.⁵⁴

Presudnu ulogu kod datiranja trojagodnih naušnica imali su numizmatički nalazi nađeni kao zatvorena cjelina s naušnicama, u grobovima ili ostavi, ili u istom sloju s naušnicama. Analiza prostornog rasporeda nalaza iz grobova u Lištanima pokazuje da za datiranje trojagodnih naušnica treba uzeti u obzir dva novčića nađena u grobovima u istom sloju groblja gdje su nađene i naušnice.⁵⁵

U grobu G-161 u šaci lijeve ruke pokojnice, položene na prsa, nađen je novčić akvilejskog patrijarha Antonija I. Gaetana (1395.–1402.), (sl. 8a i 8b),⁵⁶ (sl. 9).

Av: ostatci izlizanoga nečitkog natpisa u granuliranoj kružnici; u polju je grbovni štit s dvije kose valovnice.

Rv: ostatci izlizanoga nečitkog natpisa u granuliranoj kružnici; grčki križ s vegetabilnim završecima prekida natpis; u kutovima između krakova križa je po jedna peterolatična rozeta.

Novčić je izlizan. Denar; tež.: 0,43 g; dim.: ø 18 mm.

U dječjem grobu G-169 nađen je novčić Ludovika I. Anžuvince (1342.–1382.),⁵⁷ (sl. 10a i 10 b).

Av: + LODOVICI.R.VNGARIE, u granuliranoj kruž-

nici; raskoljeni ugarsko/anžuvinski grb; uokolo tri lijana križića.

Rv: S.LADISLAVS.R. Ladislav s krunom i aureolom u oklopu i plaštu, stoji licem, u desnoj ruci drži helebardu, u lijevoj jabuku s križem.

Novčić je djelomično izlizan. Denar; tež.: 0,39 g; dim.: ø 16 mm.

Pokazalo se da je polaganje novčića u grob učestalo u vrijeme kada su i trojagodne naušnice u punoj uporabi; najčešće su zastupljene monete iz druge polovice 14. i početka 15. st. U ostavi u Lipovoj glavici kraj Perušića u Lici te ostavi iz Pridrage kraj Zadra trojagodne naušnice nađene uz novac druge polovice 14. i početka 15. st.⁵⁸ Pojava ovog tipa naušnica posebno se veže su uz novac Ludovika I. Anžuvince (1342.–1382.), što je potvrđeno i na groblju u Lištanima. Na nekoliko lokaliteta trojagodne naušnice su datirane upravo tim novcem.⁵⁹ Vrijeme vladavine Ludovika Anžuvince inače je razdoblje čvršće povezanosti dalmatinskih gradova sa zaleđem. Primjerci novca iz grobova u Grborezima najvećim je dijelom iz 14. i 15. st., u nekoliko grobova je zatečen novac Ludovika Anžuvince, te akvilejskih patrijarha iz 15. st.,⁶⁰ slična situacija je i na groblju sv. Spasa u Vrh Rici.⁶¹ Naušnice nađene u Bisku, na groblju kratkog trajanja, datirane su novcem Francesca Foscarija (1443.–1444.) u sredinu 15. st., što ide u prilog njho-

54 Jakšić 1996, str. 150.

55 U ovom dijelu groblja također je zamijećeno djelomično preslojavanje s ukopima starijeg horizonta, obilježenog nalazima karakterističnim za 10. i 11. st.

56 Ovaj grob s arhitekturom doslovno je presjekao raniji ukop u zemljanoj raci G-159, u kojem je nađena karičica ravno odsječeni krajeva.

57 Grob je orijentiran u smjeru sjever-jug, ukop je u zemljanoj raci s kamenom pločom na dnu nogu, kostur je u donjem dijelu dislociran. U ovom dijelu groblja zamijećeno je izrazito odstupanje od redova, kao i od uobičajene orijentacije, najvjerojatnije uvjetovano ostatcima zidanih kasnoantičkih grobnica.

58 Jakšić 1984, str. 332 (112); Jurić 1987, str. 281.

59 U grobu u Brnazama nađene su skupa, kao zatvorena cjelina (Gunjača 1955, str. 125, 126), kod crkve sv. Ivana u Uzdujku kraj Knina navedenim novcem datirane su u 2. pol. 14. i poč. 15. st. (Gudelj 2005, str. 59), također na Greblju u Maljkovu (Jelovina 1960, str. 260, 266), Vučipolju (Gjurašin 2007, str. 26–27) i Putalju (Burić 2001, str. 234–237).

60 Bešlagić 1964, str. 91–92.

61 Jakšić 1996, str. 154.

vu nošenju tijekom duljeg razdoblja.⁶²

Na osnovi novca nađenog u grobovima u Lištanima, u istom horizontu grobova s trojagodnim naušnicama, te analognim primjercima s drugih lokaliteta, lištanske trojagodne naušnice datiramo od 14. do početka 15. st.

Kako ih ne bismo u potpunosti izdvojili iz njihova stvarnog konteksta, potrebno je osvrnuti se na neke lokalitete na kojima nalazimo analogije s ostalim materijalom groblja u Lištanima. Premda se radi o groblju organiziranom oko crkve, bliže analogije postoje s grobljem kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici. To se posebno odnosi na fazu ukapanja nakon 12. st., kako pokazuju oblici zastupljenog nakita u grobovima. Na oba lokaliteta zatečene su različite inačice karičica naroskanog tipa, karičice s koljencima od uvijene filigranske žice i koljencima od granuliranih zrna, prstenje različitih tipova, obične karičice, jednojagodne naušnice te, dakao, trojagodne naušnice.⁶³ Radi se uglavnom o materijalu čija je izrada istovjetna s lištanskim. Bliske analogije materijala možemo naći i na groblju na brdu Spas kod Knina⁶⁴ te na bribirskim grobljima.⁶⁵ Nužno se nameće usporedba sa susjednim grobljem u Grborezima: u oba slučaja radi se o grobljima bez crkve, s trojagodnim naušnicama, uz kasnosrednjovjekovne numizmatičke nalaze. Ipak, u Grborezima je brojčano zastupljenija kasnosrednjovjekovna faza ukapanja, s luksuznim trojagodnim naušnicama i numizmatičkim nalazima.

PITANJE RADIONICA ZA IZRADU NAKITA

Iz svega navedenog razvidno je kako nije sporno da se radi o kasnosrednjovjekovnom nakitu, no postavlja se pitanje proizvodnje tog tipa naušnica. N. Jakšić je među prvima ustvrdio da su trojagodne naušnice proizvod dalmatinskog zlatarstva 13. i 14. st. s uporabom i početkom 15. st., te da su one kao dalmatinska zlatarska produkcija u velikoj mjeri apsorbirane na širokom području zaleđa dalmatinskih gradova, odnosno u krajevima srednjovjekovne Hrvatske, Bosne, pa i Srbije.⁶⁶ Takav stav temeljio je ponajprije na arhivskim izvorima iz kojih je razvidno da su dalmatinski majstori svojim zlatarskim izrađevinama udovoljavali potrebama bosanskog stanovništva.⁶⁷ Tomu u prilog

ide i činjenica da je ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. Anžuvina bio oženjen Elizabetom, kćeri bosanskog vladara Stjepana II. Kotromanića (1314.–1353.), te su političkom integracijom šireg prostora za vladavine Ludovika I. intenzivirane veze dalmatinskih gradova s Bosnom. Razvoj zlatarstva bio je potaknut interesima Anžuvina, a upravo je Elizabeta u velikoj mjeri naručivala izradu nakita. Premda se nigdje u arhivima od 13. do 16. st., ne spominje oblik ni opis naušnica, zbog učestalosti i brojnosti trojagodnih naušnica na kasnosrednjovjekovnim arheološkim lokalitetima pretpostavilo se da su trojagodne naušnice proizvod istih dalmatinskih zlatara.⁶⁸ Toj se teoriji priklonilo nekoliko autora.⁶⁹ Ipak, ostaje otvorena mogućnost da su izrađivane u radionicama gdje su se prethodno izrađivali stariji nakitni oblici, koje mišljenje je zastupao D. Jelovina, smatrajući kako trojagodne naušnice u tehnici filigrana i granulacije ne treba izdvajati od ostalih starohrvatskih naušnica kao posebne proizvode zlatara u dalmatinskim komunama 13. i 14. st. Kao jedan od glavnih argumenata u prilog domaćim zlatarskim radionicama u zaleđu dalmatinskih komuna, koje su u kontinuitetu djelovale do 15. st., uz brojnost i raznovrsnost, te izradu u već poznatoj tehnici filigrana i granulacije, navode se nalazi kalupa za lijevanje nakita i odbačeni poluproizvodi.⁷⁰

S jedne strane, dakle, postoje arhivski izvori koji spominju dalmatinske zlatare koji rade za potrebe stanovništva izvan dalmatinskih komuna, te daleko manji broj nalaza trojagodnih naušnica u tim gradovima. S druge strane, postoje daleko brojnije zastupljene trojagodne naušnice na lokalitetima u zaleđu dalmatinskih komuna. Nepojavljivanje, odnosno sporadično pojavljivanje trojagodnih naušnica u dalmatinskim gradovima tumači se manjom istraženosti gradova u odnosu na istraženost njihova zaleđa,⁷¹ ali i kontinuitetom ukapanja. U dijelu seoskih groblja u zaleđu dalmatinskih gradova kontinuitet ukapanja prekinut je dolaskom Osmanlija, pa su se takva groblja mogla bolje sačuvati, za razliku od globalja u gradovima gdje je ukapanje nastavljeno.⁷² Stoga i dalje ostaje otvoreno pitanje jesu li se trojagodne naušnice proizvodile u radionicama u zaleđu dalmatinskih komuna, kao nastavak izrade nakita iz ranijih faza; isto tako, ostaje

62 Milošević 1991, str. 36.

63 Petrinc 1996, str. 7–138.

64 Jelovina 1991, T. I–XXIX.

65 Zekan 1996, str. 41–54.

66 Jakšić 1984, str. 341 (121).

67 Fisković 1949, str. 210–212

68 Jakšić 1983, str. 71.

69 Piteša 2005, str. 228; Delonga 2000, str. 75; Jurić 1993, str. 174.

70 Jelovina, Vrsalović 1981, str. 114; Jelovina 1991, str. 210–213.

71 Jakšić 1983, str. 71, bilj. 119.

72 Anzulović 2006, str. 205.

otvorenim i pitanje jesu li radionice dalmatinskih komuna gdje se po sačuvanim dokumentima tijekom 13. i 14. st. proizvodio nakit namijenjen vladajućem sloju, mogle pokriti tako široko područje na kojem su do sada nađene trojagodne naušnice. U svakom slučaju, jedno ne bi trebalo isključiti drugo, odnosno nikako ne treba zanemariti međusobne kontakte i utjecaje.

Općenito, ovaj se nakit može dovesti u vezu s bizantskim kulturnim krugom, što je razumljivo s obzirom na političke, ekonomske i kulturne kontakte, koji su se morali odraziti na lokalni umjetnički obrt. Uvijek aktualno pitanje lokalnih radionica odnosi se i na područje današnje Bosne i Hercegovine i samog Livanjskog polja. Poznato je da su u 13. st. obnovljeni bosanski rudnici srebra te da tada započinje njihovo intenzivnije iskorištavanje, što se izravno veže uz cvjetanje zlatarskog obrta od kraja 13. stoljeća te u cijelom 14. stoljeću.⁷³ Pretpostavlja se da su se u Bosni iskorištavale i primarno obrađivale plemenite kovine, dok se zlatarski obrt razvio u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama.⁷⁴ U kasnom srednjem vijeku, u vrijeme razvijenog feudalizma i bosanskih vladara, iz izvora je poznato da su veze bosanskih feudalca s primorskim gradovima bile iznimno snažne, te da su oni iz njih i nabavljali luksuzne predmete.

Neki autori, međutim, daju naslutiti kako uz razvijene trgovačke putove i kontakte s dubrovačkim, splitskim i zadarskim zlatarskim središtima, treba pretpostaviti i domaće bosanske radionice. Prvi izvori spominju bosanske majstore u 13. st.,⁷⁵ a zatim u 14. i 15. st.⁷⁶ Također, ne nalazeći potpune analogije za naušnice iz Grboreza, Bešlagić im pripisuje bosanski karakter, te pretpostavlja lokalnu radionicu za njihovu izradu u samim Grborezima ili, vjerojatnije, u Livnu.⁷⁷ Ipak, uz novije rezultate i publicirani materijal pokazale su se brojne analogije grboreških naušnica s onima na lokalitetima na području Dalmacije, posebno na groblju sv. Spasa u Vrh Rici, čime je isključena pretpostavka lokalne izrade naušnica s tog lokaliteta.⁷⁸ Lokalnu izradu pretpostavila je i N. Miletić za skromnije naušnice s Glavice (Buško blato), istovjetne lištanskima iz G-44, dok je luksuznu inačicu s istog

lokaliteta smatrala uvozom sa susjednoga dalmatinskog područja.⁷⁹

S obzirom na navedeno, nameće se pitanje može li se isto pretpostaviti i za dva para lištanskih naušnica, gdje bi skromnije naušnice iz G-44 predstavljale lokalnu inačicu raskošnijeg para naušnica sa susjednoga dalmatinskog područja? Nije nam nakana da pod svaku cijenu inzistiramo na lokalnoj izradi nekih od trojagodnih naušnica, ali zašto u najmanjoj mjeri ne pretpostaviti da se neki lokalni majstor okušao u izradi ovog tipa naušnica u skromnijem materijalu prema postojećem uvezenom predlošku? Posebno se to pitanje može postaviti kad se radi o rijetkim inačicama, specifičnim upravo za livanjsko područje. Luksuzni predmeti svjedoče o moći i bogatstvu uskog kruga feudalaca, izvori donose popise nakita i drugih zlatarskih izrađevina bogatih feudalnih obitelji u Bosni, ali nas zanima nošnja običnog, daleko mnogobrojnijeg, stanovništva, o čemu upravo svjedoče grobovi i nalazi u njima. Radi se o skromnijim, ali ipak profinjenim zlatarskim izrađevinama. Noviji predmeti iz etnografske zbirke svjedoče o tradiciji izrade i upotrebe nakita te zadržavanju istovrsnih oblika tijekom duljega razdoblja. Kujundžijska i zlatarska tradicija u Livnu zasigurno je dugotrajna, i nije isključeno da seže i do srednjega vijeka, kada je Livno moglo biti zanatsko središte za područje Livanjskog polja, posebno u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka, pri čemu se materijal za obradu mogao nabavljati iz rudarskih mjesta u Bosni. Ipak, za sada nema nikakvih konkretnih potvrda toj pretpostavci, a nekoliko istraženih groblja je tek maleni uzorak u odnosu na još neistraženo područje. Stoga ćemo ovu problematiku, usprkos mogućim lokalnim obilježjima brončanih inačica trojagodnih naušnica iz Lištana, zaključiti konstatacijom kako je još mnogo posla pred nama da bismo ispravno obradili ovo područje, a da su nalazi iz Lištana svakako poticaj za daljnja istraživanja. Za sada, moramo se osloniti na uhodane trgovačke mreže i mogućnost da su naušnice na Livanjsko polje prispjele iz središta kao što je Split, preko Solina, te sa širega cetinskog područja.

Govoreći o trojagodnim naušnicama, moramo se dotaknuti i pojma stila, jer se upravo vezano za njih počeo primjenjivati pojam gotičkog stila ili kasnogo-tičke zlatarske rukotvorine. N. Jakšić je, ne smatrajući izraz *starohrvatski* najprikladnijim za proizvode 14. i 15. st., uveo stilski termin *gotički*, pa i za trojagodne

73 Fisković 1949, str. 153.

74 Jakšić 1984, str. 340 (120).

75 Miletić 1963, str. 176; 1963a, str. 12–13.

76 Čremošnik 1951, str. 268.

77 Bešlagić 1964, str. 94, 96.

78 Smatram da bi zbog značenja i reprezentativnosti groblja u Grborezima trebalo provesti reviziju materijala i objavljenog teksta, s obzirom na novije spoznaje, te novoistražene lokalitete na Livanjskome polju.

79 Miletić 1982, str. 145.

naušnice.⁸⁰ Pritom su uvedeni i drugi termini europskih stilova za ranije faze hrvatske materijalne kulture u grobljima, kao što su *predromanika* i *romanika*. Moramo zamijetiti da su srednjovjekovni europski stilovi određeni inovacijama ponajprije vezanim uz arhitekturu, uključujući i grane umjetnosti koje su sastavni dio arhitekture. U kasnom srednjem vijeku, na putu prema renesansi, dolazi do odvajanja pojedinih umjetnosti, kao što su slikarstvo i skulptura, od arhitektonskog tijela, a pojam stila prenosi se i na druge vidove umjetnosti, kao što su različiti oblici obrta. U tom kontekstu ne smatramo potrebnim, pa ni prihvatljivim uvođenje termina *predromanički*, *romanički*, pa čak ni *gotički* za nakitne oblike iz srednjovjekovnih grobalja, premda trojagodne naušnice izradom i načinom ukrašavanja čak odražavaju stil gotičke mode. Svakako je prihvatljivije da se umjesto pojma stila za groblja i nalaze u njima primjenjuje naziv groblja/faze *ranog*, *razvijenog* i *kasnog* srednjeg vijeka, kako je već predložio T. Burić.⁸¹ Možemo li od 13. st. govoriti o širenju univerzalne kasnosrednjovjekovne kulture na ovom području, o novoj modi odijevanja i ukrašavanja? U punom smislu te kulture, odnosno gotičkog stila sasvim sigurno ne možemo, ali po mijeni i pojavi novih nakitnih oblika možemo utvrditi da su noviteti dospjeli i na ovo područje, vjerojatno s određenim vremenskim odmakom. Na groblju u Lištanima zastupljeni su različiti nakitni oblici, posebno naušnice, na jednome mjestu nalazimo gotovo sve tipove starohrvatskih naušnica, različito datiranih od 9. do 15. st.; sve dakle ukazuje na kontinuitet, bogatstvo, kulturološki i povijesno jedinstveno područje, složenost razvijenih trgovačkih i cestovnih mreža. Međusobni utjecaji ono su na što se uvijek mora računati, a ne smije se ignorirati posredne ili neposredne silnice iz puno udaljenijih središta; tako nije nedopustivo da i duh europske gotike vidimo u novoj modi nošenja naušnica, kao što su razvijene inačice trojagodnih naušnica, a sve u kontinuitetu s drugim oblicima naušnica.

Poznati podatci iz sačuvanih povijesnih izvora uz rezultate arheoloških istraživanja omogućuju bar djelomičnu rekonstrukciju života na području Livanjskog polja u razdoblju koje smo okvirno odredili od 13. do 15. st. Već je poznato da je područje Livanjske županije tijekom ranoga srednjeg vijeka bilo pod jakim političkim, crkvenim i kulturnim utjecajem dalmatinskoga

hrvatskog područja, što se, sudeći prema materijalnim nalazima i njihovoj rasprostranjenosti, nastavilo i kasnije, do kraja 15. st. Razdoblje od kraja 13. do 15. st. je doba u kojem su se sasvim sigurno uz srednjovjekovno Livno formirala i naselja na Livanjskom polju. Najvažniji pisani dokument za srednjovjekovnu povijest Livna jest darovnica kralja Ostoje od 8. prosinca godine 1400., iz koje saznajemo o organizaciji deset rodova profesionalnih vojnika i zemljišnih posjednika s područja livanjske županije.⁸² Razvijena mreža naselja iz darovnice vjerojatno je nastala u ranijem razdoblju, a za nas je važno da se između ostalih spominju Liščane, današnji Lištani, koji se u darovnici navode uz susjedne Rujane.⁸³ Mrežu srednjovjekovnih naselja oslikavaju i kasnosrednjovjekovna groblja, a raspored tih groblja unutar naselja pomaže nam u oslikavanju povijesnog razvoja pojedinih naselja, kao što je slučaj i s Lištanima, gdje zamjećujemo širenje naselja iz središta nastalog na osnovama ranijeg antičkog naselja, duž srednjovjekovne ceste obilježene grobljima sa stećcima. Prema registriranim srednjovjekovnim lokalitetima očito je da se suvremeni cestovni smjerovi dobrim dijelom preklapaju sa srednjovjekovnim; sukladno tome, groblja sa stećcima često su smještena uz ceste.

Prema arhivskim izvorima od kraja 13. do kraja 14. st. nekoliko livanjskih obitelji istaknulo se društvenim položajem i svojim vezama s vladajućim obiteljima. Najistaknutiji su bili Mihovilovići iz roda Ciprijanića, te Voihnići, koji su nakon svrgavanja Mladena II. Šubića godine 1322. preuzeli županijsku čast te držali Bistrički grad do godine 1356., kada ga preuzima ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. Anžuvinač,⁸⁴ čime posebno jačaju veze srednjodalmatinskoga primorja s kontinentalnim zaleđem. U tom razdoblju Livno je razvijeno naselje, važna točka u složenoj gospodarskoj i trgovačkoj mreži, povezana sa središtima kao što su Split i Knin. Kriza rudarstva u zapadnoj Europi učinila je Bosnu važnim trgovačkim odredištem tog vremena, što je utjecalo na razvoj naselja i robno-novčanu privredu. Trgovački promet od Splita preko Kliškog prijevoja intenzivirao se nakon Zadarskog mira 1358. godine.⁸⁵ Poznat je prijelaz sa Sinjskog polja preko Vagnja na Livanjsko polje, a trgovačke veze odvijale su se i u podnožju utvrde Čačvina. Dokument iz godine 1402. govori o posjedu koji su pripadnici "roda Cipri-

80 Jakšić 1989, str. 415.

81 Burić 2001, str. 249.

82 Ančić 2001, str. 12.

83 Klaić 1928, str. 18.

84 Ančić 2001, str. 17.

85 Gudelj 2000, str. 155.

janića” uspjeti steći u vrličkom kraju,⁸⁶ a u prilog takvim vezama ide nakit iz Lištana i Grboreza istovjetan onome sa groblja kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici.

Za vrijeme bosanskih kraljeva i dalje raste trgovačko i gospodarsko značenje Livna, uz žive veze sa susjednim dalmatinskim područjem.⁸⁷ Godine 1463. Turci tek kratkotrajno zaposjedaju Livno, no iste godine prisiljeni su na povlačenje. Slijed događaja od tada je malo poznat, ali iz turskog popisa iz godine 1485. razvidno je da je Livno u to doba pod turskom vlasti. Osmanlijsko osvajanje Bosne donijelo je novu političku, ekonomsku i kulturnu situaciju. Nakon uspostave prividno normaliziranog života može se govoriti o novim orijentalnim utjecajima u izradi i nošenju nakita, pa krajem 15. st. trojagodne naušnice, barem u ovom obliku, nisu više u upotrebi.

ZAKLJUČAK

Prema dosadašnjim rezultatima, s obzirom na tipološke osobitosti nalaza i značajke načina ukopa, do sada istraženo groblje okvirno je datirano od 10. do 15. st., što ne znači da daljnja istraživanja i novi rezultati neće pomaknuti gornju i donju granicu ukapanja. Trojagodne naušnice datirane su u 14. i početak 15. st. na osnovi konteksta u kojem su nađene te, u odnosu na druge grobove i nalaze u njima, ponajprije novcima iz istog horizonta grobova. Na samom lokalitetu,

prema rasporedu grobova i nalaza u grobovima, ne možemo govoriti o jačem ili slabijem intenzitetu ukapanja u određenom vremenskom razdoblju, ali smanjeni intenzitet ili prekid ukapanja najvjerojatnije je uslijedio u drugoj polovici 15. st., s obzirom na poznate povijesne okolnosti koje su nastupile s dolaskom Osmanlija te padom Bosne. Manja kasnosrednjovjekovna groblja sa stećcima svakako ukazuju na prelazak ukapanja na nove lokalitete. Radi li se o kontinuiranom procesu ili o prekidu s određenim vremenskim razmakom izazvanim povijesnim događanjima, bit će moguće utvrditi tek kad lokalitet bude potpuno istražen. Bez obzira na vrijeme ulaska livanjskog područja u sastav Bosanskog Kraljevstva, materijalna kultura tijekom 14. i 15. st. odražava iste težnje kao i na obližnjem središnjem prostoru srednjovjekovne hrvatske države. Lištani su tijekom 14. i 15. st. egzistirali kao organizirano naselje, o čemu govore povijesni izvori, ali i materijalni ostatci. Samo groblje je s obzirom na kontinuitet ukapanja od ranog srednjeg vijeka pripadalo starosjedilačkom hrvatskom stanovništvu. Naselje je smješteno uz razvijenu mrežu srednjovjekovnih putova, preko kojih su se očito odvijale trgovačke veze sa susjednim više ili manje udaljenim područjima na tlu današnje Dalmacije.

Naše znanje o životu srednjovjekovnog Livna i Livanjskog polja većim dijelom je fragmentirano, ponajprije zbog nedostatka pisanih izvora i slabe istraženosti. Sukladno tome, slika koju stvaramo o tom razdoblju podložna je promjenama uvjetovanim svakim novim nalazom. U nedostatku spoznaja o duhovnom životu, služimo se estetskom valorizacijom materijalne ostavštine koja često preko umjetničke kreacije omogućuje uvid u duhovni sadržaj, intelektualni i religiozni. Srednjovjekovni nakitni oblici dokumentiraju doseg tehničkog razvoja, ali i daju uvid u estetsku kreativnost, u krajnjem slučaju otvorenost prema prihvaćanju novih oblika.

86 Ančić 2001, str. 17.

87 Još uvijek je sporno i pitanje kada Livno dolazi pod vlast bosanskih vladara: često je darovnica kralja Ostoje bila osnova za stavljanje Livna pod bosanske vladare od kraja 14. st.; kao godina se navodi 1387., kada je kralj Stjepan Tvrtko pripojio Livno bosanskim kraljevima (Petrić 1961, str. 24). Također, kao prvi pouzdaniji podatak o tome da je Livno dio Bosanskog Kraljevstva navodi se dekret iz 1432. ili 1433. godine, gdje se Livno i Bistrički grad spominju kao područje koje je okupirao kralj Bosne (Ančić 2001, str. 26).

SKRAĆENICE

GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
GZM, n.s. (A)	Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, Arheologija
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Izdanja HAD-a	Izdanja Hrvatskog arheološkog društva
MHAS	Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu
Obavijesti HAD-a	Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
RFFZd	Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru
SHP	Starohrvatska prosvjeta, Split
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAPD	Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Split
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

LITERATURA

Ančić 2001

M. Ančić, *Livno srednjovjekovna hrvatska županija*, Split 2001.

Anzulović 2006

I. Anzulović, *Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. st.*, Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 48/2006, Zadar 2006, 199–214

Belošević 1990

J. Belošević, *Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra u 1989. godini*, RFFZd, sv. 29 (16), (1989/90), Zadar 1990, 231–239

Belošević 1993

J. Belošević, *Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra*, RFFZd, sv. 31(18), (1991.–92.), Zadar 1993, 121–142

Belošević 1997

J. Belošević, *Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra*, Diadora, sv. 18–19/1996–97, Zadar 1997, 301–350

Bešlagić 1964

Š. Bešlagić, *Grborezi, srednjovjekovna nekropola*, Sarajevo 1964.

Burić 2001

T. Burić, *Putalj u srednjem vijeku*, u: T. Burić, S. Čaće, I. Fadić, *Sv. Juraj od Putalja*, Split 2001, 151–322

Burić 2002

T. Burić, *Srednjovjekovna groblja u Kaštelima: stratigrafsko–demografska razmatranja*, *Histria Antiqua*, 8/2002, Pula 2002, 321–336

Čremošnik 1951

I. Čremošnik, *Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, GZM, n.s., sv. VI, Sarajevo 1951, 241–270

Delonga 2000

V. Delonga, *Arheološka istraživanja u Kučićima*, SHP III. ser., sv. 27/2000, Split 2000, 67–81

Ercegović 1960

S. Ercegović, *Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan dalmatinske Hrvatske*, SHP III. ser., sv. 7, Zagreb 1960, 243–254

Filipec 2003

K. Filipec, *Prilog poznavanju trojagodnih sljepoočničarki u sjevernoj Hrvatskoj*, *Opuscula Archaeologica*, vol. 27, Zagreb 2003, 561–567

Fisković 1949

C. Fisković, *Dubrovački zlatari od 13. do 17. st.*, SHP III. ser., sv. 1, Zagreb 1949, 143–249

Gjurašin 2002

H. Gjurašin, *Nastavak zaštitnih istraživanja arheološkog lokaliteta u selu Koprivno–općina Dugopolje–sjeveroistočno od Klisa u godini 2002.*, *Obavijesti HAD–a*, br.3, god. XXXIV/2002, Zagreb 2002, 151–153

Gjurašin 2005

H. Gjurašin, *Zaštitna arheološka istraživanja u selu Koprivno sjeveroistočno od Klisa*, SHP III. ser., sv. 32, Split 2005, 163–193

Gjurašin 2007

H. Gjurašin, *Kasnosrednjovjekovna groblja općine Dugopolje*, Split 2007.

Gudelj 2000

Lj. Gudelj, *Utvrdna Čačvina: rezultati arheoloških istraživanja 1992.–1996.*, SHP III. ser., sv. 27/2000, Split 2000, 153–182

Gudelj 2005

Lj. Gudelj, *Ruševine crkve sv. Ivana u Uzdolju kod Knina*, SHP III. ser., sv. 32/2005., Split 2005, 53–75

Gudelj 2006

Lj. Gudelj, *Od svetišta Mitre do crkve sv. Mihovila*, Split 2006.

Gunjača 1955

S. Gunjača, *Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazama kod Sinja*, SHP III. ser., sv. 4, Zagreb 1955, 85–134

Jakšić 1983

N. Jakšić, *Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23, Split 1983, 49–74

Jakšić 1984

N. Jakšić, *Nakit 14. st. u Hrvatskoj i Bosni*, RFFZd, sv. 23(10), 1983./84., Zadar 1984, 331(111)–344(124)

Jakšić 1989

N. Jakšić, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola*, Diadora, sv. 11, Zadar 1989, 407–439

Jakšić 1996

N. Jakšić, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici*, SHP III. ser., sv. 23/1996, Split 1996, 139–172

Jelovina 1960

D. Jelovina, *Kasnosrednjovjekovna nekropola “Greblje” u selu Maljkovu*, SHP III. ser., sv. 7, Zagreb 1960, 255–266

Jelovina 1976

D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split 1976.

Jelovina 1986

D. Jelovina, *Glavne značajke starohrvatske materijalne kulture od 7. do 12. st. na području između Zrmanje i Cetine*, SHP III. ser., sv.16, Split 1986.

Jelovina 1991

D. Jelovina, *Starohrvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina*, SHP III. ser., vol. 19/1989, Split 1991, 121–226

Jelovina, Vrsalović 1981

D. Jelovina, D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na Begovači u selu Biljanima Donjima kod Zadra*, SHP ser. III., sv.11, Split 1981, 55–136

Jurić 1987

R. Jurić, *Srednjovjekovni nakit Istre i Dalmacije*, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Izdanja HAD–a, sv. 11/2 (1986.), Pula 1987, 245–289

Jurić 1992

R. Jurić, *Srednjovjekovni nakit u Kaštelima*, Kaštel Sućurac od prapovijesti do 20. st., Split 1992.

Jurić 1993

R. Jurić, *O srednjovjekovnom nakitu kod crkve sv. Nikole u Solinu*, Disputationes Salonitanae IV, VAHD, sv. 85, Split 1993, 167–176

Jurić 2000

R. Jurić, *Crkva sv. Petra u Starigradu kod Zadra*, Obavijesti HAD–a, br.1, god. XXXII/20, Zagreb 2000, 87–90

Jurić 2002

R. Jurić, *Novija istraživanja srednjovjekovnih groblja na zadarskom području*, Histria Antiqua, sv. 8/2002, Pula 2002, 259–312

Jurčević 2008

A. Jurčević, *Groblje na Crkvini u Gornjim Koljanima – istraživanja godine 2007*, SHP III. ser., sv. 35, Split 2008, 135 – 150

Karaman 1936

Lj. Karaman, *Starohrvatsko groblje na "Majdanu" kod Solina*, VAHD, LI, 1930–34., Zagreb 1936, 81–97

Karaman 1956

Lj. Karaman, *Dva hronološka pitanja starohrvatske arheologije*, SHP III. ser., sv. 5, Zagreb 1956, 129–134

Klaić 1928

V. Klaić, *Građa za topografiju i historiju Hlivanjske županije i grada Hlivna*, VHAD, n.s., sv. XV, Zagreb MCMXXXVIII, 13–24

Krnčević 1998

Ž. Krnčević, *Srednjovjekovna arheološka nalazišta na šibenskom području*, Područje šibenske županije od pretpovijesti do srednjeg vijeka, Izdanja HAD–a, 19/1998., Zagreb 1998, 197–225

Krnčević, Pavičić 2002

Ž. Krnčević, T. Pavičić, *Srednjovjekovno groblje kod crkve Gospa van grada u Šibeniku*, Histria Antiqua, 8/2002, Pula 2002, 337–344

Marić 2003

M. Marić, *Ranosrednjovjekovne ostruge iz Lištana kraj Livna*, SHP III. ser., sv. 30/2003, Split 2003, 177–184

Miletić 1963

N. Miletić, *Nakit i oružje IX–XII veka na nekropolama Bosne i Hercegovine*, GZM, n.s., XVIII, Sarajevo 1963, 155–178

Miletić 1963a

N. Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*, Sarajevo 1963.

Miletić 1982

N. Miletić, *Izveštaj o iskopavanjima srednjovjekovnih nekropola u Buškom blatu*, GZM, n.s. (A), sv. 37, Sarajevo 1982, 123–165

Milošević 1991

A. Milošević, *Stećci i Vlasi*, Split 1991.

Petrić 1961

M. Petrić, *Geografski i historijski pregled*, GZM, n.s. (E), sv. XV i XVI, Sarajevo 1961, 21–30

Petrinec 1996

M. Petrinec, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici*: katalog, SHP III. ser., sv. 23/1996, Split 1996, 7–138

Petrinec 2000

M. Petrinec, *Izveštaj o arheološkim iskopavanjima crkve sv. Petra na Kuli Atlagića*, SHP III., sv. 27, Split 2000, 219–226

Petrinec 2003

M. Petrinec, *Srebrne sljepoočnicarke s Glavčina u Mravincima kraj Solina*, Opuscula Archaeologica, vol.27, Zagreb 2003, 529–536

Petrinec 2005

M. Petrinec, *Dva starohrvatska groblja u Biskupiji kod Knina*, VAPD, sv. 98, Split 2005, 171–211

Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999

M. Petrinec, T. Šeparović, B. M. Vrdoljak, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu*, Split 1999.

Piteša 2005

A. Piteša, *Istraživanja srednjovjekovnih lokaliteta kod crkve sv. Nikole u Dolu i sv. Marije u Poselju (Velom selu) na otoku visu*, VAPD, sv. 98, Split 2005, 213–241

Šlaus 2004

M. Šlaus, *Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Lištani–Podvornice*, Stručni izvještaj EP–77–03/04, Zagreb 2004.

Vinski 1949

Z. Vinski, *Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, SHP III. ser., sv.1, Zagreb 1949, 22–37

Zekan 1987

M. Zekan, *Srednjovjekovne nekropole*, u: *Bribir u srednjem vijeku*, Split 1987, 45–65

Zekan 1996

M. Zekan, *Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira*, u: *Bribir u srednjem vijeku*, 3. promijenjeno izd., Split 1996.

Beitrag über die Kenntnis und Datierung der dreibeerigen Ohringe unter Berücksichtigung der Gegend Livanjsko polje

Schlüsselwörter: *dreibeerige Ohringe, Lištani bei Livno, mittelalterliches Gräberfeld, Numismatik, Ludwig I. von Anjou.*

DIE ERGEBNISSE mehrjähriger systematisch durchgeführter archäologischer Ausgrabungen an der komplexen Lokalität Podvornice in Lištani bezeugen, dass in diesem Gebiet seit der Zeit der römischen Antike und des frühen Christentums bis hin zum späten Mittelalter kontinuierlich gelebt wurde. Die Ausgrabungen gaben zahlreiches und verschiedenartiges archäologisches Material aus unterschiedlichen Zeitepochen frei. 60 der insgesamt 195 untersuchten Gräber vom altkroatischen und spätmittelalterlichen Gräberfeld beinhalteten Funde. Die vorherrschende Lage an der Ausgrabungsstelle erfordert umfassendere und weitere Untersuchungen des Gräberfeldes wie auch der gesamten Lokalität im Allgemeinen. Es handelt sich hierbei um ein einschichtiges Gräberfeld mit einer langen Bestattungsphase, das auf den Ruinen eines frühchristlichen Komplexes entstand. Die Ausbreitung und zeitlich-kulturelle Phase des Gräberfeldes kann ausschließlich anhand der zusammenhängenden Verbindungen in der waagrechten Stratigraphie definiert werden, so dass man sagen kann, dass keine Diskontinuität bei der Nutzung des Gräberfeldes vorlag und das Gräberfeld aufgrund der bisherigen Resultate in die Zeit vom 10. bis zum 15. Jahrhundert datiert werden kann. Im Text werden zwei Paar dreibeeriger Ohringe näher erläutert, die in den Gräbern G-44 und G-65 entdeckt wurden, wobei im Kontext ihrer Datierung auch die Funde zweier Münzen betrachtet werden müssen, die zwar nicht in den gleichen Gräbern als Grabeinheit doch im gleichen Horizont der Gräber gefunden wurden.

Beide Gräber mit Ohringen wurden in der zweiten Reihe der systematisch durchgeführten archäologischen Ausgrabungen im Sommer 2003 untersucht. Die Ohringe sind in der Filigran- und Granulierungstechnik angefertigt, wobei bei beiden Paaren das Grundmotiv eine mehrblütige Rosette in bescheidenerer oder üppigerer Ausführung darstellt. Am Beispiel der dreibeerigen Ohringe zeigt sich die Kreativität der Goldschmiede wie bei keinem anderen Typ von Ohringen in vollstem Umfang. Nähere Analogien zu unseren Exemplaren im Bezug auf die

Verzierungsstechnik und Verzierungs motive finden sich in einigen Lokalitäten im Raum Livno, aber auch im benachbarten dalmatinischen Raum. Während die üppigeren Silberohrringe aus Grab G-65 mehrere Analogien auf Gräberfeldern im benachbarten Dalmatien haben, stellen die bescheideneren Ohringe aus Grab G-44 eine seltene Abart dar, besonders unter Berücksichtigung der Tatsache, dass es sich hierbei um ein Bronzeexemplar handelt. Dreibeerige Ohringe und Kopfschmuckringe sind weit verbreitet. Außer im zentralen Teil des mittelalterlichen kroatischen Staates, wo sie am zahlreichsten sind, findet man sie auch im Raum Lika, dem kroatischen Küstengebiet, in der Herzegowina und in Zentral- und Westbosnien. Es ist zudem offensichtlich, dass identische Schmuckformen auch in den dalmatinischen Kommunen, in Split, Šibenik und Zadar sowie in deren jeweiligem Hinterland zu finden sind. Im Gebiet des heutigen Bosnien und Herzegowina sind sie im Raum Livanjsko polje (Grborezi, Buško Blato-Podgradina, Lištani) mit über 40 bisher entdeckten Exemplaren am zahlreichsten vertreten. Wenn man zudem den Grad der Nichterforschtheit der mittelalterlichen Gräberfelder in Betracht zieht, erkennt man, dass sie dort weitaus zahlreicher sind als an allen anderen angeführten Lokalitäten in Bosnien und Herzegowina. Mit Hinblick auf die geschichtliche Integrität innerhalb des mittelalterlichen kroatischen Staates, aber auch die Nähe zu Dalmatien, ist dieser Umstand nicht besonders erstaunlich. Dreibeerige Ohringe wurden in unterschiedlichster Weise datiert und umfassen eine Zeitspanne vom 9. Jahrhundert bis ins späte Mittelalter. In der neueren Fachliteratur werden sie im Allgemeinen als Hauptmerkmal der spätmittelalterlichen Gräberfelder vom 13. bis 15. Jahrhundert anerkannt. Es stellt sich hier die Frage, ob diese Ohringe Anfertigungen lokaler Schmieden in Gebiet des mittelalterlichen kroatischen Staates sind, wo sie sich kontinuierlich von einfachen frühmittelalterlichen Formen mit drei unverzierten Beeren bis zu entwickelten Formen, die in der Filigran- und Granulierungstechnik im 13. und 14. Jahrhundert hergestellt waren, entwickelten oder

waren sie einfach Produkte dalmatinischer Kommunen des 13. und 14. Jahrhunderts, die zeitweilig auch zu Beginn des 15. Jahrhunderts noch in Gebrauch waren, und von wo sie in großem Maße im weiten Territorium des Hinterlandes der dalmatinischen Küste absorbiert wurden, worüber auch historische Quellen berichten. Die entscheidende Rolle bei der Datierung der dreibeerigen Ohringe trugen numismatische Funde. Es zeigte sich, dass innerhalb der spätmittelalterlichen Gräberfelder Geldmünzen aus dem 14. und vom Anfang des 15. Jahrhunderts am häufigsten vertreten sind. Insbesondere wird das Auftreten dieses Ohrringtyps mit Münzen von Ludwig I. von Anjou verbunden, was ebenfalls auf dem Gräberfeld in Lištani bezeugt ist. In Grab G-161 wurde eine Münze von dem Patriarchen von Aquileia, Antonio I. Gaetan (1395-1402), entdeckt und in Grab G-169 eine Münze von Ludwig I. von Anjou (1342-1382). Anhand der entdeckten Münzen in den Gräbern in Lištani, die in der gleichen Erdschicht wie die Gräber mit dreibeerigen Ohringe lagen und analog zu Exemplaren aus anderen Lokalitäten sind, können die dreibeerigen Ohringe aus Lištani in den Zeitraum vom 14. bis Anfang des 15. Jahrhundert datiert werden. Die ständig aktuelle Frage der örtlichen Schmieden mit einem entwickelten Handelsnetz spiegelte sich auch im Territorium von Bosnien und Herzegowina wider.

Es ist allgemein bekannt, dass die bosnischen Silbergruben im 13. Jahrhundert erneuert wurden und

zu diesem Zeitpunkt ihre intensivere Ausschöpfung beginnt. Die Tradition aus dem Handwerksviertel Kujundžiluk sowie die Goldschmiedetradition sind in Livno sicherlich schon lange Zeit anwesend und es ist nicht auszuschließen, dass sie bis ins Mittelalter reichen als Livno möglicherweise ein Handwerkszentrum für das Gebiet Livanjsko polje war. Diese Annahme kann bisher jedoch nicht in keinerlei Weise konkret bekräftigt werden.

Bekanntere Angaben aus erhaltenen historischen Quellen ermöglichen, neben den bisherigen Ergebnissen archäologischer Forschungsarbeit, zumindest ein teilweise Rekonstruktion des Lebens im Gebiet Livanjsko polje im Zeitabschnitt ab ungefähr dem 13. bis ins 15. Jahrhundert, als Livno unter starkem politischen, kirchlichen und kulturellen Einfluss des dalmatinischen Gebiets Kroatiens stand. Das wichtigste Schriftdokument bezüglich der Geschichte von Livno ist die Schenkungsurkunde von König Ostoja aus dem Jahre 1400, die über das entwickelte Netz von Siedlungen im Livanjsko polje berichtet, wobei auch der Ort Lištani erwähnt wird. Zur Zeit der bosnischen Könige, in deren Gebiet auch Livno Ende des 14. oder Anfang des 15. Jahrhunderts eingeht, wächst die handels- und wirtschaftliche Bedeutung von Livno auch weiterhin. Die Beziehungen zu den benachbarten dalmatinischen Gebieten sind noch immer intensiv, was sich vor allem in der materiellen Kultur, aber auch in seltenen schriftlichen Dokumenten widerspiegelt.